

БІБЛІОТЕКА "ОРЛИКА"

ЮРІЙ ХОДОРОВСЬКИЙ

Україна
та питання Сибіру

НАКЛАДОМ В-ВА «ОРЛИК»

БІБЛІОТЕКА «ОРЛИКА»

Випуск 4

UKRAINIAN NAT'L MUSEUM: ARCHIVES
721 N. OAKLEY BLVD
CHICAGO, ILLINOIS 60612 USA

Україна та питання Сибір

ЮРІЙ ХОДОРОВСЬКИЙ

Україна та питання Сибіру

diasporaina.org.ua

Накладом В-ва «ОРЛИК».

1948.

I.

Економічний фактор є одним із рушійних стимулів життя народів. Переглядаючи сторінки світової історії, ми переконуємось безупинно про величезну, в деяких випадках рішальну роль господарських чинників. Ще наглядніше можуть нас впевнити події 20-ого сторіччя, перша та друга імперіалістичні війни, їх тло та їх причини. В наслідок перманентного росту людського населення та його потреб та з огляду на небезпеку повнісного вичерпання скарбів землі, на якій воно живе, що може грозити деяким народам у ближчому чи дальшому майбутньому — кинулись оті народи шукати нових земель. Дорога експансії вела їх двома руслами. В одному й другому руслі знайдемо все на початку період збройного, насильного здобування, принаймні в добі новітньої історії, коли вже на земному гльобі майже зовсім не було цілкови-то незаселених земель (за винятком пустинь та околиць далекої півночі й далекого півдня). Після цього початкового періоду здобування наступає доба закріплення влади та доби спроб експлуатації даної країни. Отож саме вторинна доба має два основні види, які різняться між собою корінним образом. Ми матимемо діло або з **нищівною окупаційною політикою**, якої напрямною є безоглядний грабунок усіх скарбів землі та людської праці даної країни та гноблення й використовування автохтонного населення, або з метою **мирного розбудування** закріплених земель, на яких нові господарі наполегливою та впертою **власною** працею допомагають підняти господарський та культурний рівень життя автохтонного населення, стають його друзями та як його передова, керівна верства — дбають дійсно та щиро про його добро, не затрачуючи одночасно кровного й міцного зв'язку із своїм материком.

На жаль, у практиці ми маємо нагоду спостерігати куди частіше цей перший спосіб закріплювання влади в нових, здобутих землях. Отой момент, що на нові землі йдуть у початковому періоді добровільно переважно рисканти та авантюристи, є, мабуть, головною причиною хижацького та безпланового госпо-

дарювання в цьому періоді. Меншевартісний людський елемент, який приходиться перший безпосередньо слідом за військом, руководиться звичайно тільки бажанням наживи, тому й окупаційна політика відразу набирає виразно загарбницького характеру. Раз застосовані лихі та жорстокі методи окупації стають дедалі звичаєм та закорінюються швидко в психіці нових господарів. Ці методи приносять на початку тільки неначе користі, тому то їх ніхто не задумує замінювати іншими, більше гуманними, мирними, розумними. Цей стан триває в більшості випадків так довго, доки багатство окупованих земель почне помітно зменшатися і ясно присвічуватиме їх надалеке вичерпання. Тільки тоді приходиться на думку окупаційній (або т. зв. колоніальній) владі заводити планове, економічне господарство, чи зацікавитись ближче побутом автохтонного населення. Одне й друге приходиться звичайно запізно. Грабункова, безоглядна експлуатація впродовж довгих десятиріч, а то й сторіч, залишає такі глибокі рани, що на те, щоб їх загоїти та виликувати, треба не тільки довгого часу, але вже й великих коштів, на які вже часто-густо не стати зубожілому в міжчасі материкові. Одначе, найважливіше те, що ця саме безглузда, жорстока експлуатація багатств даної країни веде за собою довголітню недолю і злидні автохтонного населення та його національний гніт, який під оглядом насилена звичайно ще перевищує економічний. Ці прояви є безпосередньою причиною спонтанного росту ненависти і спротиву супроти чужинців-окупантів та приспівають вибух національної революції, який закінчує остаточну епоху окупації.

З другою методою засвоєння та загосподарювання здобутих чи відкритих земель, — з методою мирного будівництва при абсолютній пошані звичаїв і прав населення, — зустрічаємося в історії дуже рідко. Нечисленні приклади такого способу заіснували тільки в найновіших часах, докладніше тільки тоді, коли народи, які захопили колонії чи «союзні країни», як їх щораз частіше починають називати, послабили **самі себе** занадто експансивною колонізаторською політикою чи знову тоді, коли не стало на земному гльобі нових територій, супроти яких можна б зараз застосувати згадану вище першу методу закріплення колонійної влади. Правда, існують ще й сьогодні величезні незагосподарені й невикористані території в Азії,

Африці, Америці та Австралії, але це одночасно території незалюднені, значить — окупаючи державі не знаходять у них рабів, яких можна б виужити методами каторжної, чи — делікатніше кажучи — «недорогої» праці; тому й ці держави примушені висилати туди своїх власних громадян. Але тут саме й доходимо до основної причини, чому колонізаторська політика в старому розумінні засуджена на остаточний кінець. Громадяни панівної держави, при звичайній жити впродовж цілих поколінь вигідно й заможнo коштом рабської праці населення завойованих країн та коштом величезних багатств цих країн, які вони одержували майже зовсім даром, вони так розлінували, їхня психіка змінилась так сильно на некористь, що в них немає вже під теперішню пору ані охоти, ані енергії на те, щоб узятись **самим** до будь-що-будь дуже важкої праці загосподарювання нових земель мирним способом. Потвердження цієї ситуації ми бачимо на прикладах Іспанії і Португалії; останні події в Азії показали також недвозначно, що спроможність панувати над чужими землями Франції та Голландії наближається неминуче до критичного моменту, якщо взагалі вже не досягла цього моменту. Розв'язка цього ж питання у Великій Британії та Бельгії лишається також тільки проблемою часу. Очевидно, що всі оті держави переключилися або переключуються дуже поспішно на методу мирного, планового будівництва у своїх чужоземних посідах, але згадана вище переміна психіки їхніх громадян є важкою перешкодою, яка гальмує жажливим способом кожне навіть найкраще зусилля. Це — тим більше трагедія цих держав, що вони панують покищо ще над великими територіями, яких у них навіть ніхто не хоче відбирати, в яких немає навіть визвольного руху автохтонного населення. Просто з тієї причини, що ці території або взагалі не заселені або щонайбільше заселені дуже слабенько кількісно нечисленними племенами, які покищо знаходяться на виразно первісному ступені культурного та національного розвитку. Згадати б тут величезні простори екваторіальної Африки (західній Судан, Сагара, область озера Чад), центральної Азії, середньої та західньої Австралії. На ділі немає абсолютно жадної зовнішньої перешкоди, щоб пануючі народи повністю користали з багатств отих країн. Та тут треба великого вкладу праці й капіталу. Про брак енергії чи, докладніше, звичайної фізичної та психічної сили, яка аж тепер показалася

б потрібно, згадано вище. Якщо іде про капітал та матеріальні ресурси взагалі, тоді ситуація виглядає, мабуть, ще гірше. Як довго з завойованих земель плила в материк потужна струя всякого колоніального добра, так довго легко було йому укласти позитивні державні бюджети і забезпечувати своєю громадянам винятковий добробут; але тепер, коли ця струя, щоправда, дальше пливе, але вже не даром, як колись, або півдаром, тільки треба за неї платити, — менше, як інші неолоніальні держави, але все ж таки платити, — тепер материкові стає щораз важче за кошти на побудову організації та техніки використання багатств, які ще залишилися. Це видається парадоксом, але відомі колоніальні держави, при всіх своїх багатствах у **минулому** так тепер зубожіли, що їх не стати на інвестиції, яких вимагають неодмінно початки кожного загосподарювання свіжих територій та які в теперішніх умовах не так і швидко амортизуються і оплачуються.

II.

Український нарід під тим оглядом у багато кращому положенні, яке, між іншими, дозволить йому досягти в майбутньому прекрасного розвитку. При всіх своїх користях, які дає посідання колоній (**у старому розумінні слова**), воно дає остаточно тільки небажані наступства і в кінцевому етапі зовсім не причинюється до посилення народів, які розпоряджають отими колоніями. А вже безумовно воно приносить величезну шкоду та обумовлює занепад т. зв. колоніальних імперій, якщо процес використання чужоземних посіlostей іде дорогою насильства та жорстокої експлуатації. Застосовуючи таку дорогу, даний нарід, викривлює і дегенерує світогляд своїх громадян, роблячи з них ледарів, типічних експлуаторів, людей із рабовласницькою психологією, маніяків теорії т. зв. панівного значення свого народу чи докладніше своєї упривілейованої групи. Одночасно нарід, в якому отакі люди відіграють керівну роль, наживає собі смертельних ворогів в інших народів, вирощує загальну ненависть до себе, викликає визвольні війни проти себе, які не тільки скорочують період його імперіалістичного панування, але й підв'язують основи його існування як держави взагалі. Такий нарід наживає собі, врешті, погорду і нехт'є усіх людей у цілому світі. Бо імперіалізм залишиться

все імперіалізмом, чи він буде послуговуватись такими методами — як фізичне винищування подоланих народів чи племен, чи сьогочасними «науковими» методами економічної експлуатації.

Вже найближче майбутнє покаже, що найміцнішими народами будуть ті народи, які спіралися і спіраються тепер тільки на свою **власну** силу та які зуміли пошанувати, не в теорії, а на ділі, священні права **всіх людей і всіх народів на свободу**. Свободолюбний український нарід завжди глибоко респектував звичаї та права інших народів. Коли ж мова про довір'я тільки до своїх власних сил, тоді, правда, деякі наші діячі заговорюють інколи нас, нібито чужа допомога, чи чужі сили будуть рішальними в наших змаганнях, але при ближчій аналізі їхньої поведінки ми наявно бачимо, що вони це роблять просто зі звички. Оті «діячі» все держались чужого одвірка, московського, варшавського чи берлінського, та й тому знайшли собі тепер ще один, свіжий, але так само чужий. У них лакейське служіння чужому ввійшло вже в кров та кість і їх поведінці нема чого дивуватись. Їх, на щастя, дуже небагато, і здорова українська величезна більшість вірить тільки у власні сили.

Ми повинні не тільки думати категоріями, не тільки теперішності чи найближчої будучности, але й мусимо вже тепер присвятити належну увагу проблемам дальшого майбутнього нашого народу. Наша батьківщина криє в собі безмежні багатства. Такий вугільний Донбас із своєю річною продукцією 30 мільйонів тонн та запасами коло 90 мільярдів тонн якісного вугілля, такі величезні поклади манганової руди біля Нікополя, такі потужні зложжя залізної руди, як у Криворізькому басейні та Керчі¹⁾, копальні нафти Бориславського та Роменського районів, боксити, нікель, ртуть і інші цінні метали і користі копальні забезпечують Україні спонтанний ріст її промисловости, яка разом з особливою плодючістю наших піль та працеспособністю української людини буде базою могутности нашої вітчизни.

¹⁾ Вистане згадати, що тільки один металургійний завод у Макіївці (Донбас) дав у 1940 р. більше заліза, як усі тогочасні металургійні заводи Польщі, Австрії і Мадярщини разом узяті, при чому слід підкреслити, що сталеробна індустрія згаданих держав належить до зовсім поважних.

Але треба собі все ж таки здати справу з того, що кількісний ріст населення та безупинний прогрес виробництва вимагатимуть усе нових джерел енергії, все нових баз сирівців, нових земель під управу ріллі. Якщо наші запаси, напр., залізної руди виносять, за новішими підрахунками, кого 20 мільярдів тонн, тоді це зовсім не значить, що ми маємо чекати з заложеними руками, поки вони не вичерпаються, хай би навіть це вичерпання і не грозило Україні в найближчих сторіччях. Крім цього, хоча Україна розпоряджає щасливо колосальними запасами двох найважливіших сирівців (вугілля та заліза), досі не відкрито на наших землях злож деяких інших важких металів, які не вживаються самі масово, але які становлять основні, корінні складники модерних стопів, а ці стопи здобувають в останніх часах щораз більше значення у наземному будівництві та машинобудуванні. Відкриття властивостей деяких важких металів як постачальників енергії (уранові батерії) приневолює нас також поробити деякі кроки тим більше, що роля атомної енергії заважить, мабуть, у близькій будуччині багато в народньому господарстві.

Україна є однією з дуже густо населених країн (72 людей на 1 квадр. км.)²⁾ і має один з найбільших у світі коефіцієнтів природнього росту населення. Це з одного боку є запорукою нашої сили, але з другого боку вимагає також подумати про розв'язання небезпеки надмірного **перенаселення** України. От хочаб тільки ці два згадані вижче моменти змушують нас неодмінно накреслити пляни на майбутнє, які б забезпечили українським грядучим поколінням нормальне, культурне життя та які б відсунули від нашого народу потребу чи навіть konieczність провадити імперіялістичні війни з сусідами.

Можливість розв'язати оту проблему саме в цьому напрямі існує. Це — засвоєння, придбання нових земель, не шляхом війни чи закріпощення інших народів, але шляхом мирного будівництва, загосподарення ще незаселених земель. Таких земель ще на земському гльобі багато, тільки треба охоти, а передусім енергії і сили, щоб перевести таке загосподарення в не занадто довгому часі в життя. Старим колоніяльним імперіям бракує саме цієї енергії. Крім щодо, як уже

²⁾ Для порівняння: густота населення ЗДА виносить 16,8, а Канади тільки 1,1.

вище сказано, вони мають нестерту марку експлуататорів та гнобителів і втішаються загальною ненавистю народів, над якими вони панували. Це все чуже українському народові. Від цих же нових, безпанських, багатих земель не ділять Україну ані моря, ані океани. **Ці землі — це Сибір та деякі області Центральної Азії.**

Туди спрямував свою увагу український нарід уже давно; живим доказом цього є наша велика еміграція в далекий Приморський Край (т. зв. Зелений Клин або й Зелена Україна) та в полуднево-західні області Сибіру ще далеко до 1-ої світової війни. За часи советської окупації України мільйони українців переселено насильно в рідні області Сибіру, не згадуючи вже тих мільйонів українців, яких засуджено на трудово-поправні роботи в спеціальних таборах, а то й цілих районах НКВД (тепер МВД і МГБ), що розкинуті по цілому Сибіру, зокрема в його північних областях. Отак український елемент бере вже віддавна активну участь у загосподаренні згаданих азіських територій, у побудові їх сільського господарства, промисловости та наукового і культурного життя. Це все відбувається мирним способом; українці не порушують ніколи прав і звичаїв автохтонного населення, якого в Сибірі майже немає. Навпаки, беручи на увагу **характер примусовости** переселення українців в останніх 20-ти роках, наші переселенці здобувають відразу співчуття і симпатії. Це особливо важне у центральних областях Азії (Казахстан, Таджикистан, Узбекистан і др.), де автохтонний елемент куди сильніший, як у Сибірі, і його приязне наставлення до нових колоністів — українців матиме для нас дуже велике значення в майбутньому. Та поки ми накреслимо ближче роллю та ситуацію українців у Сибірі та можливості тривлого засвоєння тих земель для України мусимо приглянутися взагалі до того, що уявляють собою ці землі сьогодні, які їх границі, багатства, економічна ситуація.

III.

Сибір можна поділити загальною на три полоси: полосу тундри, лісову полосу та полосу т. зв. сибірського чорнозему.

До полоси тундри належать передовсім острови в Північному Льодовому океані, отже Нова Земля, Північна Земля, Новосибірські острови й багато інших.

На суходолі належать до неї найдавніші північні та північно-східні області, отже околиці гірл великих сибірських рік Обу, Єнісею, Лени, а передусім Колими й Анадиру³⁾. Ті полоси незвичайно рідко заселені маленькими племенами камчадалів, остяків, коряків і чукчів; їх усіх разом налічують за найновішими даними ледве 42 900 душ⁴⁾. Полоса тундри належить через свої кліматичні і транспортні умовини до земель, що її дуже важко використати. Тому й тепер маємо там лише кілька більших промислових центрів, але вже, мабуть, незабаром ця полоса відіграватиме дуже велику роллю і з огляду на величезні геологічні багатства, яких, до речі, в більшості ще докладніше не досліджено, і з огляду на її виняткове стратегічно-політичне значення. Все нові досягнення науки та розвиток арктичної авіації, якому присвятила большевицька влада в останніх роках багато зусиль, приспішать дальше загосподарення і тих далеко-північних земель. З геологічних багатств стверджено вже тепер наявність вугілля над долиною Обом, Єнісеєм (біля Норільська), в долинах Хатанги та Лени; зложжя нафти є над Хатангою і Обом; нікель над Єнісеєм, олово і срібло в доріччі Ірани; залізо, цинк та інші поліметалічні мінерали в доріччі Анадиру. Велику роллю відіграють також далекопівнічні полярні станції, на острові Врангеля, на далекому північному сході (ст. Північна), на Новосибірських островах, Північній Землі і багатьох інших. Чи не найбільша знаходиться на острові Вайгач, на якому каралось багато українців. Зокрема ж після процесів СВУ та у страшному 1937 р. доставила Полтава та Полтавщина великий контингент нових поселенців на цьому острові та на Новій Землі. Існує велика правдоподібність, що в тих північних територіях можуть знаходитися поклади урану і інших рідкісних металів, потрібних до виробництва атомної енергії чи зброї.

Найбільшу частину Сибіру становить лісова полоса або полоса тайги. Вона розположена в цілому

³⁾ Не розглядатимемо тут північної полоси Росії, отже півострова Коля, доріччя Двини і Печори, які мають той самий географічний і кліматичний характер, що Сибір, але територіяльно не належать до властивого Сибіру.

⁴⁾ Georges Jorré: U. R. S. S., terre et les hommes Париж, 1946.

середущому та горішньому доріччі Єнісею, Лени, Колими й Анадиру та в середущому доріччі Обу та заселена також дуже рідко племенами тунгузів та якутів. Правдиві тунгузи — це кочівниче плем'я, яке живе між Єнісеєм та Охотським морем; їх налічують тепер ледве 53 000 душ; група якутів численніша, вона налічує яких 225 000 душ, але коли взяти на увагу, що вона заселює простір 4 000 000 кв. км.⁵⁾ тоді густота населення цих земель виявляється мінімальною. Населення цілого Сибіру виносило, за советськими даними 1939 р., коло 30 мільйонів, з цього найбільше тільки $\frac{1}{15}$ припадає на автохтонне населення, в якому найчисленніші групи становлять згадані саме якути та буріяти (монгольського походження, яких 200 000 душ), що живуть в області озера Байкал та в Забайкаллі. Всі племена автохтонного населення належать до повільно вимираючих; так, напр., згідно з переписом населення в 1897 р. тунгузів було тоді ще 76 000, якутів 220 500 і т. д. Цьому процесові не можуть навіть зарадити лікарсько-санітарні та адміністраційно-культурні заходи советської влади в останньому десятиріччі.

Кліматичні умовини полоси тайги також дуже суворі, але основна перешкода в повнішому її загосподаренні лежить більше в недостатці комунікаційних шляхів. А тим часом тайга — це величезне багатство дерева (700,4 мільйонів гектарів, але з них тільки 26,1% доступні тепер експлуатації). Це переважно цпилкові дерева (коло 85%), але є також береза, граб, дуб. Брак транспорту дуже утруднює правильне використання тих лісових резерв; воно помітно збільшилося в останньому часі, коли советська влада розбудувала арктичне судноплавство (за допомогою ледоломів). На цій базі постала там низка північних портів, як прикрої слави Ічарка та Дудинка над Єнісеєм, де 90% населення — це українські селяни, яких вивезено там за «куркульство» та спротив колективізації. В полосі типічної тайги майже немає великих населених центрів⁶⁾; до більших місцевостей можна зарахувати Якутськ (коло 20 000), знаний як найхолодніше місто в світі, та Олекмінськ і Петропавлівськ. Зате багато в тих районах великих карних таборів, особливо над берегами великих рік. Кіль-

⁵⁾ Вісім разів більший як територія теперішньої УРСР (коло $\frac{1}{15}$ простору цілого СРСР).

⁶⁾ З населенням більшим за 50 000.

кість «мешканців» отих таборів часто більша, як 10—15 тисяч; більшість із них працює на лісорубках, але деякі табори побудовано в спеціальних промислово-воєнних цілях (напр., копальні рідкісних металів, а передусім арктичні аеродроми із приналежними станціями палива і машиноремонтними заводами). Одним з таких центрів є згадана вище Ігарка та її північний порт Дудинка, в яких переробляють та вивозять більше величезні кількості дерева.

До лісової полоси належить також полуднево-східний Сибір, а саме області Байкалу, Забайкалля і Примор'я. Ця частина Сибіру має, принаймні тепер, більше значення, як згадані вище області тайги. Передусім клімат цих земель краший завдяки близькості океану, частинно також завдяки діянню величезного Байкальського озера (його довжина виносить 630 км. а ширина від 45 до 74 км.) та завдяки гористому характерові різьби терену, який творить затишні долини. В цих околицях ми подибуємо, крім лісу, також великі луки на зразок американських прерій. Вони особливо численні в Забайкаллі; на жаль, вони або дуже вогкі, напр., у підніжжя пасма Яблоновий, або дуже сухі, напр. у Даурії. Часом чуємо помилковий погляд, нібито в Зеленому Кліні є чорнозем; отож чорнозему у згаданій полосі в дійсності немає жадного, але в амурському та асурійському районах знаходиться добрий під управу ґрунт, землі ж районів Байкалу та Забайкалля в загальному невроджайні через малу кількість атмосферичних опадів. Зате тваринництво розвивається куди працює, особливо плекання коней і баранів.

Особливо цінними стають ці райони завдяки великим копальняним багатствам. Так, у горах Сайяну та в лісах Туруханська знаходиться якісний графіт. У славному районі Нерчинська знайдено ртуть, мідь, цинку, залізо, цинк, дорогі камені, дещо золота, а передусім пребагаті поклади срібла. В районі Іркутська знаходиться сіль та вугілля; в околицях оселі Кара відомі копальні золота⁷⁾. Оті багатства та наявність транссибірської магістралі з її новими розгалуженнями сприяють ростові великих місцевостей, як напр., Чита (105 000 населення)⁸⁾ Нерчинськ, Улан Уде (129 000

⁷⁾ Про добування золота в Сибірі буде мова докладніше далі.

⁸⁾ Цифрові дані щодо населення міст походять ще з 1939 р., тепер вони очевидно більші.

мешканців, перед тринадцятьма роками тільки 27 000), а передусім Іркутськ (243 000 мешк.). В далекосхідних районах велике значення має Благовіщенськ (58 000 м.) як постачальна база золотодобувних осель і підприємств та осередок торгівлі з Манджурією, а також Хабаровськ (199 000 мешк.) як центр харчево-переробної промисловості, звісний своїми торгами рибою. Знаним далекосхідним портом є Владивосток. До зовсім нових центрів треба зачислити Комсомольськ над Амуром (оснований у 1932 р., має тепер коло 150 000 мешканців, великі заводи харчевої, зброєвої і літакобудівельної промисловості), даліше Миколаївськ, Ворошилов (над рікою Усурі, 70 000 мешк.) та Магадан (золото, зовсім на півночі).

Найважливішою полосою Сибіру є під теперішню пору полоса т. зв. сибірського чорнозему. Вона лежить поміж тайгою та полозою степів і пустинь Центральної Азії, головню в лівобережному доріччі середнього і частинно горішнього Обу та в доріччі горішнього Єнісею; цю полосу називають також часом нестисло Західним Сибіром. Ліс у цих областях досить рідкий, зате вдаються тут прегарно всі зернові культури, ячмінь на півночі, овес і жито між Тоболом і Іртишом, пшениця між Іртишом та Обом, а навіть далі аж по Єнісею; урожайність картоплі та льону тут також дуже гарна. Дуже добре розвинулось у цій частині Сибіру тваринництво, особливо в околицях Тобольська і Томська, які постачають помітно великі кількості молока і масла. Населення чорноземної полоси Сибіру куди густіше, як лісової чи тундрової; тут постало також багато великих міст, як Омськ (281 000 м.), Томськ (141 000 м.), Красноярськ (190 000 м.), Барнаул (148 000 м.), Військ (80 000 м.) та передусім Новосибірськ (у 1926 р. ще тільки 120 000, у 1939 р. — 406 000, а в 1947 р. майже мільйон мешканців). У усіх тих містах розвинулась промисловість найрізномордніших галузей, — цьому сприяють великі копальняні багатства цієї полоси. Крім міді, олова (з великим вмістом срібла), золота і цинку підніжжя гір Алтаю та Алатау, найбільш значення має т. зв. Кузнецький вугільний басейн з величезними покладами високоякісного вугілля, на базі якого розвинулась тут потужна металургійна, машинобудівельна і хемічна промисловість, великі електростанції, воєнні фабрики (вибухові речовини) і т. п. Населення індустріальних ґрів цієї області: цен. Прокоп'єва, Ленінська, Сталінська (Кузнецьк) та Ке-

мерове перевищало разом уже в 1939 р. цифру 700 000. У зв'язку з розвитком промисловості поширено тут також помітно сітку залізничних шляхів. — Не підглядає жадному сумніву, що саме ота третя полоса Сибіру, полоса його чорноземних областей і найбільше досліджених та експлуатованих корисних копалин, відіграє тепер найбільшу роллю. Однак треба припускати, що в дальшій будучині значення полоси тайги і полоси тундри помітно збільшиться, якщо взагалі не перевищить значення полоси чорнозему. Це напевне наступить тоді, коли наукові, зокрема геологічні експедиції вивчать докладніше тепер ще не досліджені землі та коли наука зуміє розв'язати питання практичного пристосування життя людини до суворих, кліматичних умовин, питання правильної комунікації, а передусім проблему вирощення у тих же саме областях тайги і тундри культури харчевих рослин та основаних інших продовольчих підприємств, які б стали місцевою базою проживи населення.

IV.

Коли ми вже так познайомились приблизно з загальною географічно-економічною ситуацією Сибіру, можемо розглянути докладніше його зв'язок з Україною. Підстави цього зв'язку можуть бути економічного та історичного характеру.

Якщо йде про економічні підстави, то українська промисловість взагалі, а спеціально її найважливіші галузі: промисловість металургійна, машино-будівельна (включаючи збройову) і хемічна спираються на вугільній та металевій базі. Наша батьківщина є в прекрасному, щасливому положенні, розпоряджаючи отими двома дуже багатими базами, які запевнюють їй могутність у будучині. Бо передове положення в майбутньому буде закріплене тільки за цими країнами, в яких існуватимуть модерні лабораторії та науково-дослідні інститути, побудовані на базі потужної і розноманітної промисловості. Згадано також вище, що в новітній промисловості, потрібні ще деякі, хоч і порівняно невеликі, кількості різних металів, які мають дуже велике значення. Алюміній (боксит), ртуть, цинк, нікель і магній є на Україні. Але в Сибірі (зокрема в далекосхідних районах) відкрито багаті зложжя таких рідкісних металів, як ірідію, осмію, родію, ванаду, титану, молібдену, ціркону, тунгстену і хрому, а всі вони конче потрібні при виробництві мо-

дерних високоякісних стопових (легірованих) сталей та будівельних матеріялів взагалі. В районах Вітіму, Норильська і долішнього Єнісею є великі зложжя міді, яка виступає найчастіше з ніклем. Але й сама залізна руда знаходиться в горах Хорі, на полудне від Кузбасу, в округах Телбесу, Теміру і Тахиму (запаси виносять коло 200 мільйонів тонн), дальше в Ангарському басейні (40—64%-ва руда) на полудне від Іркутська та в нововідкритому басейні, кількасот км. на північ від нього (запаси найменше в 500 мільйонів тонн) і в найважливішому тепер далекосхідньому басейні Малий Хінган (62%-ва руда, 600 мільйонів тонн). Багато обіцюють також менші басейни на півночі, особливо на побережжі Моря Лаптевих. — Не можна, очевидно, тут поминути довчанкою відомих сибірських золотих та срібних шахт. Золото видобувають у промисловому масштабі в доріччі Лени, на височинах Вітіму й Олекми, в районах Бурейі і Амуру; його продукція виносила в СССР у 1939 р. коло 300 тонн річно⁹⁾, при чому найменше $\frac{3}{5}$ цієї кількості походить із східньо-сибірських копалень. Знову коло Нерчинська знаходяться одні з найбагатших копалень срібла¹⁰⁾.

Але крім геологічних багатств Сибіру мають для України особливий інтерес ще й інші його багатства. Найвища пора усвідомити собі факт, що **Україна має дуже мало лісу**. Наявність великої кількості вугільних та залізнорудних шахт та спотанний ріст українських великих міст вимагають щорічно величезної маси дерева. Правда, після приєднання ЗУЗ, Буковини та Карпатської України до нашого материка дістала наша промисловість доступ до поліських та особливо цінних карпатських лісів, але й вони, мабуть, не будуть могли заспокоїти запотребування нашої щораз більшої промисловості. Вже в недалекій будучині може ситуація під цим оглядом помітно погіршитися, бо в 1945—48 роках советська окупаційна влада в Україні застосувала грабункову методу вико-

⁹⁾ Дані приблизні за Davidov G.: L'or et les crises monétaires en URSS (Rev. Econ. Int. août 1939, ст. 255—294). Золото знайдено також в Україні, але ближчих даних немає; див. Levine J. O.: La production de l'or en Russie (L'Asie française dec. 1937, ст. 307—312).

¹⁰⁾ Видобуток срібла по цілому СРСР виносив у 1938 р. коло 220 тонн річно.

ристання лісу і нищить жакливо лісостан у Станіславівській, Дрогобицькій і Чернівецькій областях, а передусім у Карпатській Україні. В останньому часі советська преса в Україні, керуючись вказівками Москви, агітує за ще більшим посиленням цього грабежу, і на підставі звідомлень київських центральних партійних органів з грудня 1947 р. та січня 1948 р. ми бачимо, яким швидким темпом поступає руйніцний вируб карпатських лісів, як різні ясенські, рахівські чи микуличинські лісові комбінати, керовані спеціально насланими ставлениками Москви, перевиконують «государственні» пляни. Але ні словом не згадують ніколи, щоб десь засаджено новий ліс або урегульовано гірські потоки. Ота безумна і злослива експлуатація наших лісів — це, між іншими, один із способів Москви узалежнити Україну від себе¹¹⁾, в тому випадку від її лісових ресурсів. Тому то й ми повинні звернути дуже пильну увагу на Сибір, особливо на його східну частину, в якій технічно-корисний ліс покриває 27,9% площі, а в Якутії навіть 37,9%.

Коли ж тепер приймемо до відома факт, що Україна дуже густо заселена та ще й візьмемо до уваги її індустріалізацію та особливо швидкий ріст її великих міст, а цим самим міського населення, то зрозуміємо, що засвоєння нових, урожайних сибірських земель під управу різних рільничих культур матиме для нас корінну, основну вагу. Які перспективи харчової бази криє в собі Сибір ілюструє хоча б уже одне звідомлення про риболовлю, згідно з яким один тільки Миколаївськ дав у 1939 році 400 000 центнерів риби, а Сахалін¹²⁾ 1 200 000 центнерів.

Згадані вище три основні економічні чинники — причини (які далеко не вичерпують усіх проблем господарства України) обумовляють те, що інтерес України до Сибіру мусить стати **одним з основних принци-**

¹¹⁾ З цих самих мотивів при плянуванні всіх п'ятирічок з найновішою включно (1945—50 рр.) не дозволяють побудувати в Україні ні текстильної, ні шкур'яно-взуттєвої, ні паперової промисловости і, що найбільш боляче і шкідливе, немає в нас майже зовсім фабрик електроприладів, радієвого устаткування, прецизно-виміральної та регуляційної апаратури і оптичних інструментів.

¹²⁾ Тоді належала до СРСР тільки північна частина Сахаліну.

пів нашої національної політики. Це тим більше, що український нарід розпоряджає невикористанною досі міццю і енергією своєї етнічної маси, які можуть помітно влегшити реалізацію отих принципів. Треба брати на увагу, що **мільйони** українців ще далеко до першої світової війни виїхали шукати нових земель у далеке Примор'є — Зелений Клин чи в тогочасні Томські або Омські губернії¹³⁾, мільйони українців советська влада переселила насильно в Новосибірську, Кемеровську та інші області західного і середнього Сибіру та в далекосхідні райони Усурійського і Амурського країв та Забайкалля. Сотні тисяч, а то й може мільйони українців — політичних засланих заселили цілий Сибір, зокрема його найсудорішні північні і північно-східні області, включаючи Камчатку та Сахалін. Грубі тисячі висококваліфікованих українських робітників усіх галузей промисловости, передовсім вугільної та металургійної, пішли «добровільно» допомагати розбудовувати нові центри промисловости Сибіру, як от Кузбас, басейн Бурейї та інші. Врешті, тисячі й тисячі передових українських наукових і технічних працівників знайшли тільки в Сибірі можливості науково-дослідної праці та прибіжище перед страшним у своїх наступствах московським закидом націоналістичного ухилу, якого б вони дочекалися дуже швидко на рідній землі. Величезні досягнення отих наших учених і новаторів причинилися рішальним способом до реальних успіхів широкого загосподарення суворих і безмежних сибірських земель. Українські селяни, робітники і трудова інтелігенція засвоюють і цивілізують ці землі вже цілі покоління. Не методою насильства і експлуатації чужих багатств і чужої робочої сили, але **власною**, незвичайно важкою працею, своїм потом, своєю кров'ю. Багато-багато українців покляло голови в жорстоких умовах боротьби за існування на широких просторах тундри й тайги.

Український елемент уже тепер становить величезну частину населення Сибіру. Як уже вище згадано, Сибір мав у 1939 р. 30 мільйонів населення¹⁴⁾.

¹³⁾ Найбільше населення довоєнної української еміграції занотовано в роках 1890—1896 та 1900—1906 (наслідки японсько-російської війни).

¹⁴⁾ Дані 1939 року покищо ще найпевніші, крім цього в наступному періоді другої світової війни (1939—1945) зайшло дуже багато **тимчасових** змін, які ще й

Навіть, якщо б автохтонне населення, що, як відомо, знаходиться у стані повільного вимирання, могло кількісно подвоїтися в найближчих роках (хоч прийняття цієї гіпотези дуже неправдоподібне), тоді його відсоток ще й далі не перевищить $\frac{1}{15}$ -тої всього населення. Решту всього сибірського населення становлять переважно українці, росіяни і т. зв. сибіраки¹⁵⁾. Всі офіційні статистики, не виключаючи навіть російської, признають, що головний відсоток еміграційної маси становили колоністи з України та Білорусі, і це від найдавніших часів, від початків колонізації Сибіру взагалі¹⁶⁾. Очевидно, треба об'єктивно признати, що також і частина тих українців, які прийшли перші в Сибір десь, скажیم, у XVIII, чи на початку XIX, сторіччя, також ввійшли в масу згаданих саме сибіраків, але зразу треба тут підкреслити, що величезна більшість населення Сибіру прийшла туди шойно в роках після першої світової війни. Який відсоток становлять у цій масі українці, видно із статистики СРСР. У 1939 році (перед прилученням ЗУЗ і Буковини) було в СРСР, за офіційними советськими даними, 35,6 мільйонів українців. Але проф. В. Кубійович подає, що вже в 1933 р. жило в СРСР 34,43 мільйонів українців. Ця цифра може навіть більше правдоподібна, як перша, вже з тієї причини, що вона спирається також на советські джерела, які не були ще

досі не вернулися до нормального стану, а далі — советська влада не опублікувала досі ще жадних післявоєнних докладніших статистик, на яких можна б спиратися.

¹⁵⁾ Сибіраки постали з перших сибірських колоністів; вони, між іншими, дуже сильно відрізняються від росіян — своїми кращими спосібностями (наслідок схрещених різних груп та народів), своєю оборотністю, вони вже також багато краще освоїлись з кліматичними умовами і тому визначаються міцнішим здоров'ям і передусім їх характер багато свобідніший і гордіший, як у росіян; це пояснюють тим, що вони не знали на Сибірі взагалі панщини та такого гніту, в якому знаходилось селянство корінної Росії під царським режимом. Цікаво, що ці сибіраки ніколи майже не називають самі себе «руськими».

¹⁶⁾ С. George: La population de l' URSS le denombrement du 17. Janvier 1939, Annales de geographie, oct. dec. 1941, ст. 298—303).

тоді так маркантно фальшовані, як тепер. Якщо прийняти пересічний природний приріст українського населення величиною в 20%¹⁷⁾, тоді це дає від числа 34,43 мільйонів впродовж 6 років (до 1939 р.) приблизно 4 мільйони приросту, значить — українців мусіло б бути у 1939 р. у СРСР коло 38,5 мільйонів. Оті 3 мільйони українців, які бракують у советських списках 1939 року, — це простий наслідок жахливого терору Мокви на наших землях; на це число складаються і жертви насильств НКВД в найжорстокіших роках 1933—1939, отже розстріляні за засудами, а ще частіше просто без засудів, убиті підчас пацифікаційних акцій та ті, що померли ненормальною смертю у тюрмах та концтаборах, врешті жертви голодових катастроф. Цей страшний московський терор спричинив також, щоправда, нечисленні, але все ж таки нотовані явища відречення від української національності, особливо серед менше стійкого міського населення, яке думало цим чином визбутись навіть цієї підстави якогонебудь закиду націоналізму з боку вічно незадоволеного і підзорливого Кремля.

З другого боку в Україні (в межах УРСР) було в тому самому часі 30 960 221 душ всього населення разом, з того українців тільки коло 25,5 мільйонів. З різниці цифри 38,5 мільйонів та отих 25,5 мільйонів доходимо до висновку, що поза межами УРСР жило в 1939 р. у СРСР 13 мільйонів українців. Якщо відчислимо від цієї суми великі масиви українського населення в прикордонних чужих територіях, отже в Білорусі, на Дону та на Кубані, в Курській і Воронізькій областях, а також у корінній Росії (всього коло трьох мільйонів) — якщо далі візьмемо до уваги факт, що насильце переселення цілих районів України спрямувала Москва, особливо в останніх роках, крім Сибіру, ще й у центрально-азійські республіки, зокрема в Казахстан і Таджикистан (згідно з приблизною оцінкою на день 1. липня 1939 р. коло півтора мільйона українських селян та робітників), тоді дійдемо остаточно до висновку, що в Сибірі живе найменше 8,5 мільйонів українців.

Аналізуючи «методи» переселенної політики під советським режимом, можна дійти до того самого висновку шляхом іншого рахунку. Так мала Радянська

¹⁷⁾ Фактично у східних і крайних землях України цей коефіцієнт виносить більше, а саме 24,0%.

Україна дня 1 січня 1929 р. — 30 363 547 населення¹⁸⁾, а десять років пізніше під час всесоюзного перепису дня 17 січня 1939 р. згаданих саме вище 30 920 221. Отже стан населення за цілих десять років збільшився тільки на 596 674 душ, під час коли згідно тільки з 20%-им природним приростом населення України він повинен бути більший на яких 6 мільйонів. Іншими словами, Україна втратила впродовж 1929—1930 рр. 5,4 мільйонів населення. В тому самому десятиріччі прийшла в Україну маса коло 4 мільйонів інших національностей СРСР, в 90% росіяні, під покришкою т. зв. допомоги «братнього» народу. Ця цифра 4 мільйонів рекомпенсує кількість згаданих вище 3 мільйонів українців, вимордованих московським окупантом, іншими словами — конкретна додаткова втрата українського населення в Україні у згаданому десятиріччі виносила 6 мільйонів. Це власне українці, яких Москва переселила в Сибір. Цей рахунок підтверджує повністю попередній та з'ясовує ще й факт, що велика більшість українського населення в Сибірі постала саме в останніх 15 роках. Бо за Кубійовичем жило в Азії у 1926 р. 2 138 000 українців, отже у 1929 р. десь коло 2,5 мільйона. Коли додаємо до цієї цифри отих 6 мільйонів, яких вивезено у 1929—1939 рр. з України, тоді й одержимо знову цифру 8,5 мільйонів українців, які жили в січні 1939 р. в азійській частині СРСР, а докладніше — в Сибірі.

Існує ще третя метода вивчення не так взагалі кількості українського населення в Сибірі, як власне його складової частини в населенні сибірських земель. Ця метода — це статистична обсервація росту всього населення Сибіру впродовж останніх років. Так у 1926 р. населення Сибіру виносило 12,5 мільйонів¹⁹⁾. Приймаючи, що природний приріст людности Сибіру виносить приблизно 20%²⁰⁾ доходимо до висновку, що через 13 літ, отже у 1939 р. воно повинно б виносити 16,5 мільйонів. Тимчасом, згідно з переписом з дня 17 січня 1939 р. населення Сибіру виносило вже майже рівно 30 мільйонів. Значить, маємо діло із штучним

приростом висотою в 14,5 мільйонів, який мусимо віднести на рахунок нової колонізації Сибіру. З цього бачимо також, що Москва заселює Сибір не тільки українцями, але й переселеннями інших національностей. І дійсно, не тільки один український нарід змушений платити важку, нестерпну данину жорстоким господарям з Кремля; така доля й усіх інших народів, що живуть під кормигою Москви. Крім українців, переселювано масово в СРСР на далекий Сибір білорусів, донських, кубанських та терських козаків, великі групи майже всіх кавказьких народів, дальше кримських татарів, а навіть азійських народів, хоча це останнє видавалося б позбавлене всякої логіки. Москві йшло в основному про те, щоб якомога найбільші контингенти непокірних народів вирвати від рідної землі і тим самим ослабити спротив і боротьбу цих народів з московською окупацією. Але новим советським порядкам і теророві Москви протиставиться навіть її власний російський нарід, тому й також дуже багато росіяні мусило помандрувати в Сибір відпокутувати там різні свої «ухили»; найбільше їх опинилося там за спротив колективізації та за піднесення голосу проти грубого викривлення та зфальшування ідей комунізму, яких допустилися теперішні кремлівські можновладці.

В числі 14,5 мільйонів, на яких збільшилося населення Сибіру в періоді від 1926 до 1939 рр. припадає, як уже вище доказано, 6 мільйонів на депортованих і переселених українців, 5 мільйонів на депортованих з інших народів СРСР, як білорусів, кавказців, козаків і других²¹⁾ та, врешті, коло 3 мільйонів на корінних росіяні. На загальну кількість населення за даними 1939 р. припадає²²⁾: 8,5 мільйонів українців, 9 мільйонів сибіраків, 5 мільйонів росіяні та 7,5 мільйонів інших національностей СРСР.

V.

На самому початку цієї статі висказали ми застереження, що Україна йтимо у своїйому шуканні нових земель тільки шляхом мирної експансії, шляхом загосподарення отих нових земель виключно власною працею; при тому не порушуватиме прав і свобод ні авто-

¹⁸⁾ Напр., у 1939 р. було в СРСР 1 842 000 німців, яких переселено в межичасі майже в 100% на Сибір.

²²⁾ Не забувати, що рахунок вірний, але не абсолютно точний, тільки приблизний.

¹⁸⁾ Statistique de la population de l' Ukraine contemporaine, Харків, 1929.

¹⁹⁾ Соколов і Лінічій: Географія СРСР, Ленінград, 1931.

²⁰⁾ Mikhailov N., Nouvelle géographie de URSS. Paris, Payot-1936.

хтонного населення, ні інших народів, які також поклали свої заслуги при розбудові Сибіру. Беручи на увагу саме згадану статистику, ми підносимо претенсії, тільки до тих частин Сибіру, в яких мільйони українських добровільних і недобровільних колоністів довгими роками і мозольною працею кляли основи їх розвитку. Це з одного боку, Новосибірська область разом з прилягаючими частинами Кемеровської області і т. зв. Красноярський край, які лучилися б за допомогою Наримського краю з областями доріччя Єнісею аж по такі боляче відомі українцям райони Ігарки та Дудинки. Другою територією, яка вже справді засвоєна українськими колоністами для нас, — це Примор'я (Зелений Клин — Зелена Україна), а докладніше Хабаровський і Амурський краї²³⁾, частина Забайкалля, побережжя Охотського моря з частиною Якутії та далі на північ доріччя не менше добре знаних нашим засланцям рік Колими й Анадиру. До цієї території треба ще долучити частину острова Сахалін, на який переселено десятки тисяч українських селян і робітників вже в найновішому часі (1945—1947 роки).

Очевидно, що з боку московської окупаційної влади існувало намагання не дозволити українським переселенцям осідати на нових землях суцільною масою, але з цим їй не все повезло. Москва була донедавна така певна Сибіру, що навіть більші скупчення українців не видавались їй небезпечними в безмежних сибірських землях. Правда, і в краях з українською більшістю сидить багато росіян, особливо на керівних партійних і адміністративних постах, бо тільки до них одних може ще мати московське Політбюро навіть у цих найвіддаленіших околицях СРСР повнісне довіря. У відповідальному часі оті наслані Кремлем менші і більші чиновники вернуться на свою батьківщину так само швидко, як і прийшли. На їх місце знайти буде можна українців — не менших спеціалістів праці в суворих, північних умовах, які тепер караються на півночі корінної Росії, на півострові Коля, в Архангельській області, в районах ославленого Котлясу, а передусім в басейні Печори, в околицях сумної слави Воркути.

Тут цікаво ще замітити, що з огляду на швидкий ріст воєнно-стратегічного та господарсько-економічно-

²³⁾ Усурійський край із Владивостоком мусів би бути під спільним або інтернаціональним зарядом.

го значення Сибіру Москва навіть зупинила в останні дні до деякої міри дальший приплив українського елемента в Сибір; очевидно, що це аж ніяк не перешкоджає їй виселювати і далі українців з України, але їх спрямовують тепер переважно в центрально-азійські республіки, або в корінно-російські приуральські області, або, як показала практика 1946—47 років, у новостворену Калінінградську область (колишня Східня Прусія) та прибалтійські республіки²⁴⁾. Але український елемент такий уже міцний у Сибірі, що совєтські заходи не можуть змінити дотеперішній уклад сил.

Також і те, що дві згадані вище території Сибіру є розділені між собою іншими територіями, не відіграватиме більшої ролі. Їх відділяє від українського материка територія Росії, а зрештою, не тільки в будучині, але вже й тепер основне значення у великопротірних та кліматичних умовах Азії має **легуньська комунікація**, а не залізниці чи шляхи, за якими залишились тільки значення місцевих, територіальних засобів транспорту. Для прикладу можна також пригадати, що англійські посілости в Африці також порозділовані територіями, які належать до різних інших народів, але це в нічому не перешкоджає Британії повністю експлуатувати ці території. — Україна не піде ніколи ховзькою дорогою імперіалістичних, маніякальних ідей і не жадатиме виключно для себе якихсь спеціальних прав, напр., до трансибірської магістралі. Ота безперечно дуже важна магістраль опиниться правдоподібно в інтернаціональному заряді. Крім цього Сибір у будучині буде, мабуть, **унією** областей впливів більшої кількості держав, особливо тих, які покладуть спеціальні заслуги та проявлять старання в його розбудові і загоspодаренні. Україна буде тоді діяти у згоді та в порозумінні з іншими державами.

Перед Сибіром як новою землею стоїть прекрасне майбутнє. Воно обумовлене тільки поступом науки і наполегливістю людей-колоністів, що візьмуться за розбудову цього величезного резервуару багатств і можливостей, які, вжиті помірковано та мудро, можуть

²⁴⁾ У прибалтійські республіки, які були знані із свого порівняно високого ступеня культури та життя, висилають переважно українську інтелігенцію, як високопартійних представників нової «спільної батьківщини». Цей крок диктує Москві страх перед компромітацією, якої б їй завдали їх власні люди.

запевнити й нашому народові добробут і міцне становище у світі.

Кліматичні умовини в Сибірі, особливо центральному і східньому, дуже суворі, але вони в загальному зовсім не шкідливі для людини²⁵⁾ і переселенці почувають себе в них добре (при належній, очевидно, одежі і їжі). Життя в Сибірі гартує та зміцнює людський організм та з бігом літ вирощує міцні здоров'ям, волею і здібностями покоління, як це видно на прикладі згадуваних уже вище кількома наворотами сибіраків.

Проблема **транспорту й комунікації** розв'язана частинно вже й тепер налагодженням летунських довгодистансових ліній та арктичного судноплавства. Під теперішню пору існує повітряна комунікація між усіма більшими осередками в полудневому Сибірі, від Петропавлівська через Новосибірськ, Іркутськ, Хабаровськ до Владивостоку; від цієї лінії існують відгалуження по цілому Сибірі: Новосибірськ-Кемерово, Новосибірськ-Колпачеве-Каргасак, Красноярськ-Єнісейськ-Ігарка - Дудинка, Іркутськ - Вітімськ - Олекмінськ - у далекосхідніх районах. В наслідок зросту стратегічного значення північних районів азійської частини СРСР постало в них у 1946—48 рр. багато нових повітряних ліній, та про них покищо важко щонебудь докладніше сказати.

Розвиток арктичного судноплавства показують найкраще цифри. Так, у літньому сезоні 1926 р. курсувало в північному Льодовому океані тільки 5 кораблів, у 1928 р. їх було 8, а в 1930 вже 50. В періоді 1933—38 рр. перевезено між північними портами 1 188 000 тонн, при чому в одному тільки 1937 р. — 532 000 тонн. Найважливіші порти сибірської арктики — це Новий порт, при гирлі Обу, Салегард (Обдорськ), а передусім Ігарка з Дудинкою над Єнісеєм. Не підлягає сумніву, що часом також порти східнього Сибіру такі, як, напр., Долішній Колімськ, будуть за допомогою льодоломів використані. Завдяки риболовлі широко розвинулось судноплавство на Камчатці, Сахаліні, Курильських островах та в Примор'ї. У побудові советського арктичного повітреплавства та суноплавства брали рішальну участь українські спеціалісти, як от Черевич-

²⁵⁾ Цього не можна уже сказати про кліматичні умовини гай-ячих, субтропічних полос середньо-азійських республік.

ний, Трофимів, Білоусов, Лапідевський, Доронін і багато інших.

Залізниці будуть, очевидно, ще також відігравати велику роллю в розбудові Сибіру. Советська влада розбудовувала до 1939 р. чомусь більше залізничні магістралі в Середущій Азії, коли будова залізниць у Сибірі (навіть полудневою) була на другому плані. Найважливіші новобудови останніх п'ятирічок у цій ділянці — це т. зв. **БАМ**, або магістралія Байкал-Амур (її будова ще не закінчена), яка відгалужується від трансибірської магістралі на схід від Красноярська та доходить через Комсомольськ до пристані Советська Гавань напроти Сахаліну, відкриваючи для експлуатації надзвичайно багатий басейн Бурейї. На спеціальну згадку заслуговує нова, правда, коротка, але важна залізниця, яка лучить вугільні та ніклеві шахти Норильська з Дудинкою, а також сполучення Хабаровська з Комсомольськом.

Надзвичайно цікаві для розуміння значення Сибіру індустріальні пляни, які проводять там тепер у життя в програмі найновішої советської п'ятирічки. Дотичні дані вдається здобути різними способами тільки зацікавленим великодержавам, бо советська влада найчастіше не подає взагалі жадних вісток про праці в Сибірі, в Арктиці чи на Далекому Сході або подає навмисне помилкові, фальшиві інформації.

В кожному разі стверджено безсумнівно, що, напр., Новосибірськ є під теперішню пору одним із найбільших (разом із Сталінградом) центрів будови артилерійської зброї та особливо танків. Про величину нових військових заводів, які там уже побудовано та ще й далше будують, свідчить обставина, що населення Новосибірська зблизилося швидким темпом до цифри 1 мільйона, а може й уже сьогодні її перевищає. Коло Новосибірська побудовано також величезні полігони, на яких негайно випробовують свіжо випродуковані танки останніх зразків. Очевидці, які побували в 1947 р. у Новосибірську, оповідають, що в місті вдень і вночі чути безупинно оцей гуркіт випробовуваної зброї. В цілому Сибірі побудовано ряд нових летовищ, одне з найбільших біля Ігарки, яка стала тепер ще й великим **металургійним** розподільним центром. Розпочато також будову гідроелектростанцій, переважно середнього типу, але зате в більшій кількості. При цій роботі спираються радянські інженери на досвіді останньої війни, коли знищення великих енергетичних вузлів

обезвладнювало цілі промислові області, які користали з електроенергії цих вузлів²⁶⁾. Відомо також уже, що саме ці менші, але численні сибірські електростанції, злучені в одну енергетичну сітку, постачають енергією нові заводи і дослідні інститути, в яких радянські вчені та інженери досліджують та намагаються виробляти нові роди зброї. Вістки про це покищо мрячні тому, що советським органам безпеки вдається заховати таємницю багато легше в безлюдних пралісах Сибіру, ніж, напр., у густо заселених промислових центрах. Якими практичними методами зберігають оту таємницю, видно, між іншим, також з адміністративного устрою області Колими, в якій знаходяться найбагатіші в СРСР копальні золота; адміністративно не належить ця область ні до жадної републіки, ні до жадної т. зв. автономної області, ані навіть до СРФСР, тільки творить т. зв. територію, якою адмініструє виключно НКВД (МВД і МГБ). Ця «територія» більше знана в цілому СРСР під назвою «Дальстрой», а найбільше відомі її центри — це Магадан (сьогодні 70 000 мешканців) і Нагаєве. У 1926 р. мала територія «Дальстрою» тільки 7600 мешканців, у 1932 р. вже рівно 32 000, а між 1937 та 1940 рр. «імпортовано» там не менше **півтора мільйона** людей. Нова хвиля примусового заселення наступила в 1945—47 рр., коли там опинилися сотні тисяч демобілізованих вояків Червоної Армії та населення окупованих німцями земель України та Росії, які, на думку Кремля, «заразились західництвом». Вони всі живуть лягровим життям, під дуже гострою контролею; таких величезних лягерів налічує тепер «Дальстрой» — 65. Аналогічною метою організовано «працю» і в інших областях Сибіру, і цей факт з'ясовує колосальну трудність одержати докладніші відомості про будівництво нових підприємств на тих землях.

Найбільше, може, тепер цікаві дані, які відносяться до центрів будови атомної зброї, що постали чи не в останньому році в Сибірі. Советські дослідники в цьому напрямі почалися на ділі ще десь у 1932 р.; головний осередок цих дослідів був якраз у заснованому в

²⁶⁾ Напр., знищення Дніпрогесу, яке потягло за собою застій промисловості Придніпров'я і великої частини Донбасу; збомблення англійцями водних гребель на Едері і Моене в Німеччині; збомблення електростанції Норск-Гідро в Норвегії і т. п.

1935 р. **Інституті Ядрової Фізики в Харкові**. Негайно після закінчення війни, у вересні 1945 р. советські вчені, разом з німецькими, взяли із ще більшою наполегливістю до нових дослідів у нових лабораторіях на горі Алагис в Закавказзі та біля Евпаторії на Криму. Одночасно советські геологи шукали гарячково уранової руди в горах Алтаю та в пасмі Яблоной. Чи знайшли там уран, не можна довідатися з советських джерел, але на це вказував би факт, що саме в тих околицях побудовано два нові великі лябораторії-заводи, наставлені на виробництво атомних бомб, а саме в Бійську та над рікою Вітім. Сьогодні ще взагалі не можна певно сказати, чи ті лябораторії-заводи мають такий самий, чи подібний характер, як американські фабрики в Оук-Рідж. Донедавна ще були сумніви під тим оглядом нібито за недостатчою потрібною великою кількістю електроенергії²⁷⁾. Але після того, як у грудні 1947 р. проникнули в Європу відомості про будову величезної гідроелектростанції в Аблакетці (саме недалеко Бійська), згадані сумніви дуже послабшали. Цікаво для нас тут підкреслити, що ГЕС в Аблакетці запроєктував та буде **український** учений-інженер Трупак, якому надано навіть за це в останньому році т. зв. сталінську премію. Якщо ще йде про виробництво атомної зброї взагалі, тоді його можна налагодити, мабуть, і на інших теоретичних підставах, як ті, що досі нам знані, і тому за відсутністю великих електростанцій не все можна дійти до конкретних, висновків. Як би воно не було, Сибір є незвичайно цінною територією і під тим оглядом.

VI.

Для нас являє ще собою великий інтерес **стратегічно-воєнне значення Сибіру**. Воно для нас цікаве у двох моментах: зараз, як один із допоміжних чинників у нашій визвольній боротьбі та пізніше, після здобуття державности, як чинник, який забезпечуватиме непорушність нашої суверенности.

Як відомо, всі дотеперішні спроби задушити кривожадний московський імперіялізм у **його власному гнізді**, від європейської сторони кінчилися неуспіхом.

²⁷⁾Фабрики в Оук-Рідж у ЗДА можуть працювати тільки завдяки гігантній гідроелектро-централі в Тенісі; вона єдина може їх постачати потрібною енергією.

Причиною цього є наявність отієї великої резерви, якою є Сибір, куди можна не тільки відвести війська після навіть важких поразок, але де можна також знайти невичерпані багатства сировини, потрібної для фронту і для запілля. Розвиток Сибіру як другої харчової бази ССРСР та потужний ріст його промисловості, зокрема металургії та важкого машинобудування, творить із нього могутню опору; яка є в стані видержати дуже довго навіть міцний натиск європейського фронту. Тому удар по Сибіру являється найпевнішим і сьогодні чи не єдиним правильним методом швидко ліквідувати імперію червоної Москви. Якщо національній революції в Україні товаришити скоординована революційна допомога українського населення в Сибірі та дальше постання азійських народів ССРСР, тоді вона закінчиться неодмінно й швидко повнісною перемогою. Треба здавати собі справу з цього, що стратегічний удар по такому, напр., Кузнецькому басейні, чи в Новосибірській області завдасть московським полководцям куди більшої гризоти, як на Кавказі, чи біля Ленінграду. Крім цього можна ще прийняти, що українські сили в Сибірі матимуть може навіть більші можливості завдати Москві цей рішальний удар, як жажливо гноблений та зв'язаний український материк. Така акція, в якій прийме також участь велика українська колонія на Далекому Сході та представники взагалі всіх народів, запропорені в карні табори та насильно переселені в Сибір разом із згаданою вже вище революційною діяльністю азійських народів поставить Москву перед грізним фактом наявності **двох фронтів**, які швидко перетворяться у кліщі, із яких вона вже не зможе вирватись.

Колиж прийняти евентуальність не тільки самої внутрішньої революції в ССРСР але й нового міжнародного збройного конфлікту тоді роль Сибіру набуває також рішального значення. З тих же самих мотивів, про які згадано вище треба буде заатакувати советські азійські центри, якщо хотіти здецидовано закінчити існування загрози большевицько-російського імперіялізму. Це знаменито зрозуміли воєнні командування та штаби держав, які цей імперіялізм починає щораз більше непокоїти. В порівняно короткому часі, з 1946 р., коли конфлікт увійшов у стадію виразного дозрівання, пороблено ряд заходів, які свідчать про приготування до випадку воєнних дій в арктичному секторі. Будова може нечисленних але

потужних і прекрасно вивічених воєнно-легунських баз в Алясці, північній Канаді, а передусім Гренландії та досвіди, які переведжено в 1947 р. та переводиться ще й зараз у ділянці вивчення бойових операцій, застосовуючи в арктичних умовах найновочасніший військовий технічний матеріал, це найкращий доказ цього, скільки уваги приділяється зараз Сибіру.

Якщо йдеться конкретно про питання повітряної війни почерез північний полюс, тоді США розпоряджають зараз у більший кількості важкими бомбардувальниками типу В 29 та В 50*). Але радіус дії цих літаків вимагає всеж таки при трансполярних рейдах баз в арктичному океані. Цей факт утруднює переведення концентричної атаки цими типами. В 1947 р. побудовано біля 100 літаків типу **В 36**, які мають два рази більший радіус дії як літаки типу В 29 чи В 50, значить біля **6500 км** і ними можнаби вже переводити трансполярні рейди. Але будова цих літаків є знову дуже коштовна і в найблищому часі США не будуть мати їх надто багато. Крім цього згадані типи належать до незвичайно великих літаків (величезні баки з паливом!) і багато воєнних спеціалістів сумнівається чи при переведженні дії атомною зброєю вжиття великих літаків буде якраз правильною розв'язкою. Розвиток **ракетної** зброї дає ще одну можливість форми майбутньої війни, а саме майже що не фантастичний артилерійський двобій понад арктикою, із засягом стрілен від **8500 до 9500 км**. Тут одначе треба рахуватися із тим, що практична реалізація такого трансполярного бомбардування за допомогою ракет вимагатиме ще яких 10 років основних досвідів, а тим самим і дуже великого вкладу капіталу. Якби не було і в цьому випадку території Сибіру втішатимуться особливим інтересом.

Не треба думати, що советська влада глядить спокійним оком на експерименти по той бік полюса. **Під покришкою** діяння советського підприємства «Главсеверморпуть» переводиться в ССРСР уже 15 років вивчення та використання північно-сибірських пунктів як воєнно-морських, а передусім легунських баз. Такі точки як Соловецькі острови, Воркута, Нар'ян-

*) За допомогою отих В 29 переведено у 1945 р. далеко-маршрутну атаку на Японію. В 50 це літак типу В 29, змодифікований до операцій атомною зброєю.

Мар (центр німецького «автономного» округу в басейні Печори), Салегард, Ігарка, Дудинка, Хатанга, Тіксі, Усть-Нера *) належать до найновіших, великих советських військових баз, висунених найдаліше на північ. Не згадуємо тут про такі відомі бази, як Архангельськ чи Мурманськ та про бази, які побудовано в глибині Сибіру та на сибірських островах (Вайтан, Нова Земля, Врангеля), яких навіть не згадується під назвами тільки під шифрованими числами. В останніх роках основано також в Сибірі багато дуже великих метеорологічних станцій і зараз є відомості, що деякі з них розбудовано в 1946—48 рр. до рангу аеродромів та опірних пунктів. США розпоряджають по той бік полюса не таким великим, але поважним числом метеорологічно-легунських станцій. Про місце під такі нові станції на островах Шпіцбергену, які належать до Норвегії, іде зараз дуже гостра дипломатична боротьба. Совєтська воєнна промисловість дістала також наказ посилити будову важких літаків із великим радіусом дії; до таких відомих советських машин — належать типи: ЛІ 2 та «Ільюшин 12». Якщо йдеться про основні індустриальні центри, джерела воєнного потенціалу, які будуть предметом атак із згаданих вище баз чи за посередництвом тоді їх налічуємо в СРСР декілька, із них найважливіші: Український (Донбас і Придніпров'я), Центральний (Москва з околицею), Уральський (округи Долішнього Тагілу, Свердловська, Челябінська і Магнітогорська) та Сибірські комплекси із Кузнецьким басейном та районом Новосибірська на чолі. Після останніх реконструкцій у господарській побудові СРСР в роках 1941—48 саме уральський та сибірські центри стали життєво важними для советської імперії і тому є зрозуміле, що для досягнення розбиття цієї тюрми наро-

*) Усть-Нера це одна із багатьох нових місцевостей т. зв. **Колимсько-Індигірського басейну**. Під такою офіційною назвою розбудовується у плані теперішньої п'ятирічки згаданий попередньо «Дальстрой», до якого долучено нові великі території над Індигіркою. Центром нового басейну є покищо ще даліше Магадан (рівночасно велика воєнна база), із якого побудовано до великої, вже тепер діючої кількості гірничих осередків знамениті далекобіжні шосейні дороги, на будову яких, до речі, Україна даремно вже довго чекає.

дів треба буде як найшвидше позбавити Москву продукції цих центрів. Коли мова про індустриальні центри США, то ще до дуже недавня американська важка промисловість була в дуже сильному степені сконцентрована в прямокутнику міст Кеннекеткет Велі, Чікаго, Детройт, Пітсбург і це спресування являється великим стратегічним недоліком США.

Нас, українців повинно однак передусім інтересувати питання Сибіру, як політично-стратегічного плацдарму, яким Україна зможе держати Москву такби мовити в кліщах, у безперивному шахуванні. Розбудовуючи все більше уральські, а зокрема преважні сибірські господарсько-промислові комплекси, Москва все буде являти собою порівняно велику потугу і тому українська державна рація ніяк не може допустити до цього, щоби всі сибірські землі знайшлись, по суті зовсім незаслужено і безправно, у володінні Росії.

Загадане попередньо рам'я українських областей Сибіру, які мусять бути по можливості в найблищому майбутньому злучені державно з Україною буде на багато кращою, якщо взагалі не найпевнішою, запорукою здержати **раз на все** московську протиукраїнську експанзію, — запорукою, якої не дадуть навіть не знати які укріплення на українсько-російській границі.

VII.

Але, може, ще більше значення має Сибір завдяки прекрасному розвитку сільського господарства, якого досягнуто впродовж останнього десятиріччя. Не згадуватимемо про рілляні області західного Сибіру, які стали другою після України пшеничною і тваринницькою базою СРСР, але слід тут підкреслити величезні досягнення, які занотовано в особливо кліматично суворих областях Сибіру. Ці досягнення — це майже виключна заслуга українських учених-новаторів Лисенка, Юрієва і безлічі інших, які разом з усіма працівниками т. зв. селекційних станцій та сільсько-господарських науково-дослідних Інститутів (найкращий у Новосибірську) виростили низку нових, спеціальних сортів пшениці, жита, картоплі і інших корисних рослин, що дуже добре вдаються навіть у найсуворіших північно-сибірських умовах. Рілля управляють уже в околицях Ігарки, Якутська, а навіть Верхоянська і Горішнього Колимська (жито і картопля).

Напр., такий радгосп «Полярний» біля Ігарки мав уже в 1934 р. 90 гектарів управних полів, а в 1940 більше 500 гектарів — культури вівса, картоплі, огірків, салати, моркви; далше корови, свині, домашню птицю. Заведено на цілій півночі ряд великих, вкопаних майже всеціло в землю штучних городів під склом, в яких застосовано широко ogrівання та наświetлювання культур ультрафіолетними проміннями. Культура городини для північного Сибіру незвичайно важна, бо вона протидіє поширенню страшної язви Сибіру — цинги (скорбут). Очевидці розповідають²⁸⁾, що в 1947 р. можна було бачити в Сибірі майже під самим полярним кругом великі фабричні комплекси, оточені засіяними полями, але тільки майбутність висвітлить оту правду, скільки сотень тисяч українських селян, робітників та вчених мучились важко довгими роками, поки дійшли до таких блискучих результатів. Розвиток сільського господарства в Сибірі приспішує ще більшою мірою ріст промисловости. Це ми бачимо на прикладі сусідньої з Новосибірською Кемеровської області (Кузбас) та на прикладі будівництва Бурейського басейну. Останні відомості потверджують те, що ще в часі війни 1941—45 рр. розпочато реалізацію металургійного центру в Бурейі, тепер вона в повному розгарі.

Для правильного зрозуміння всіх згаданих вище інтенцій хотілося б наприкінці ще раз підкреслити, що українці зовсім не лакомляться на багатства Сибіру і ніколи не будуть керуватись якимись загарбницькими плянами. Нам тільки не можна занедбати та кинути праці і змагання, що її ведуть уже довгі роки мільйони українців. Ні в якому випадку не можна дивитися спокійно на те, що важку працю наших земляків використовують тепер чужі, і не можна буде допустити до того, щоб і далше користали з неї ті самі або й нові, але не менше **чужі** народи. Треба вміти цінити працю наших учених, технічних працівників, робітників і селян, які — хоч і так далеко від рідної України — все ж таки з думкою про неї працювали і працюють для її величі в майбутньому. Не скористати з їх праці — значить: злегковажити собі її; не продовжувати її — значить: приректи важкі змагання та найкращі задуми цілих українських поколінь на невдачу. Не накреслювати плянів на майбутнє щодо цих нових, дійсно безпанських земель та не йти наполегли-

во до здійснення цих плянів — значить: не думати про свою батьківщину. Ми не повинні дати себе випередити там, де за нами є вже сьогодні право першости, бо що ж було б тоді, коли б нам довелось колись щойно здобувати оте право, хай би і в якійнебудь іншій ділянці державного життя? Ми мусимо також якнайшвидше призвичаїтися думати державними категоріями, а це вимагає від нас передовсім належного приготування до боротьби з нашим найбільшим ворогом — імперіялізмом Москви, червоної, білої чи якою б вона не була. Всі згадані вище причини приневолюють нас глибоко зацікавитися проблемою Сибіру, її ґрунтовно вивчити і правильно розв'язати.

²⁸⁾ Peter O' Neill, „Tribune de Genève“.